

Samlingshandskriften

– ett kassaskåp med många fack

Eva Nilsson Nylander

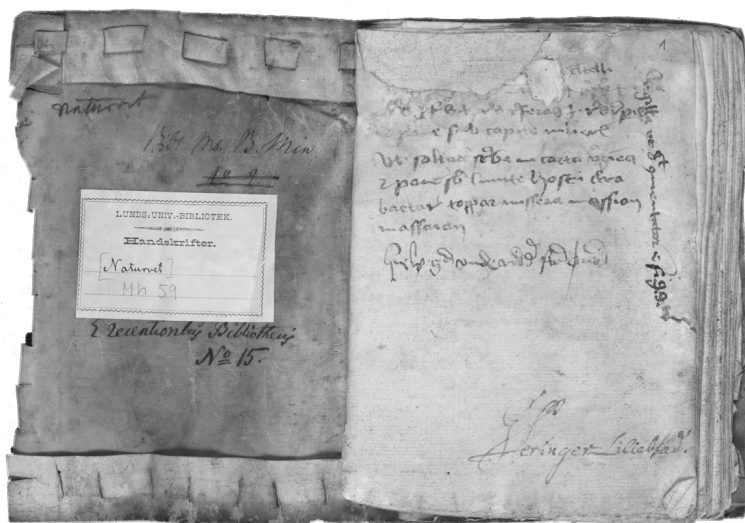
Boken var under grekisk och romersk tid en rulle av papyrus. Den var till innehållet enhetlig, det vill säga den innehöll en text, ibland flera eller alla, av en författare. Också den senantika boken, till form och material olik den antika, ser oftast innehållsligt ut på samma sätt, men någon gång under den tidiga medeltiden äger en förändring rum. Den så kallade samlingshandskriften föds, en bok där flera olika texter av olika författare, skrivna av en eller flera skrivare, läggs samman i en behållare, i ett band. Förfarandet är revolutionerande och en länge omdiskuterad fråga är hur detta skifte gick till, var och när det skedde, liksom hur den nya bokens typologi, funktioner, geografiska och sociala spridning såg ut.¹

Samlingsbandet blir mycket vanligt under den tidiga medeltiden och sprider sig snabbt i Västeuropas skol- och universitetsmiljöer. Från en typologisk synvinkel handlar det nästan alltid om brukshandskrifter, små eller medelstora böcker, med text i en kolumn. Skriften är kursiv, informell och böckerna är privata produkter avsedda för det egna bruket eller för användning inom en begränsad krets. De saknar oftast helt dekoration. I äldre forskning och i handskriftskataloger, som av tradition har varit verkorienterade, har man ägnat mycken uppmärksamhet åt äldre handskrifter och estetiskt tilltalande prakthandskrifter, under det att yngre handskrifter och brukshandskrifter, och särskilt samlingshandskrifterna, har fått stå i skuggan. Inte sällan har samlingshandskriften beskrivits som ”nullius momenti”, av intet intresse eller värde. Samlingshandskriften var inte bara värdelös, den var också katalogisatörens mardröm. Både innehåll och form är ofta svåra att identifiera och analysera och arbetet med samlingshandskriften är tidskrävande.² Men i takt med att intresset för ”vanliga” människors läsning och ”vanliga” böcker ökar, ändras också synen på brukshandskriften/samlingshandskriften.

I det som följer skall jag med utgångspunkt i en samlingshandskrift från sent 1400-tal diskutera ett antal generella problem och frågeställningar, inte minst terminologiska, som rör samlingshandskrifter i allmänhet.

Om mineraler och ädelstenar

De lapidibus et gemmis. Under denna titel framlevde länge Medeltidshandskrift 59 ett stilla liv på Universitetsbiblioteket i Lund.³ Det är en liten och oansenlig bok, 150 × 105 mm, 34 blad, utan dekorationer och bunden

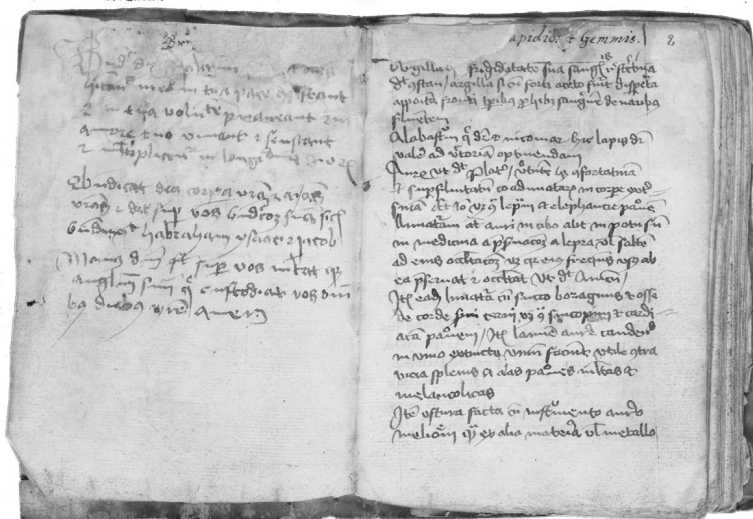
Man undrar nyfiket vad som försigår i denna ramsa. "Man bör visa fram sakerna och hämta tillbaks sakerna, och du kommer att hitta sakerna / och lägg under din hustrus huvud / ?? skriv på jungfruligt papper / och lägg under dörtröskeln, på denna sidan". Därefter följer ett antal ord som låter som latin, men som inte är det: "bactarum topparum missera ass / massarum". Lodrätt i höger marginal: "Leran är fuktig precis som kommentatorn säger". Vitlera, *argilla*, används som sammandragande (astringent) medel i många recept. Uppslag med främre pärmens insida med gamla bibliotekssignaturer, och f. 1r. Längst ner en ägarnotis. Foto: UB-Media, Lund (Bengt Mellander).

i ett enkelt och rätt slitet, mjukt pergamentsband. Sannolikt kom boken till biblioteket 1703 som en del av den samling som Gustaf Peringer Liljeblad (1651–1710), professor i orientaliska språk i Uppsala, sedermera censor librorum och hovbibliotekarie, sålde till biblioteket 1703.⁴ Hans namn står på det första bladet, f. 1r.⁵ På pärmryggen och på f. 2r står den förmodade titeln, *de lapidibus et gemmis*, skriven av en långt senare hand. Men boken visar sig vid ett närmare studium vara något helt annat och mycket mer. Den består av sju olika texter varav sex är på latin och en är på tyska. Dessutom har två av texterna anteckningar på svenska i marginalen eller mellan raderna. Skriften är kursiv och flera händer kan urskiljas.

Den första texten på f. 1r är kort, mycket skadad och nästan oläslig. Det är en ramsa, på latin, där några ord går att förstå, annat inte.⁶ Utan tvivel är det en magisk formel.⁷ I ett tillägg på svenska och i annan hand, längre ner på sidan står *hielp gud nade ridder sancte (?) Orian*.

Därefter följer på f. 1v två böner som hör till den rättsligt bindande så kallade sängledningsceremonin då prästen välsignade brudsängen och de nygifta, "Benedictio thalami".⁸

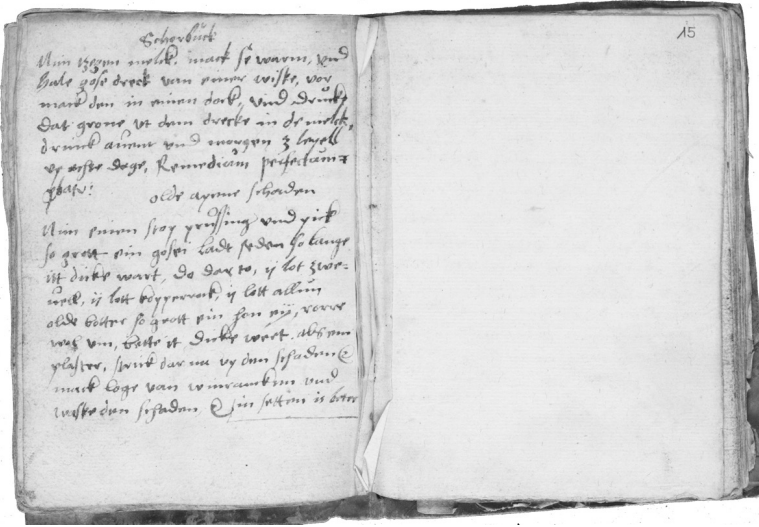
Den tredje texten (ff. 2r–14r) består av utdrag ur encyclopedisten Bartholomeus Anglicus omfattande och spridda verk *De proprietatibus rerum* skrivet någon gång mellan 1230 och 1260.⁹ I 19 böcker behandlar han bokstavligen allt mellan himmel och jord, från det högsta till det lägsta:

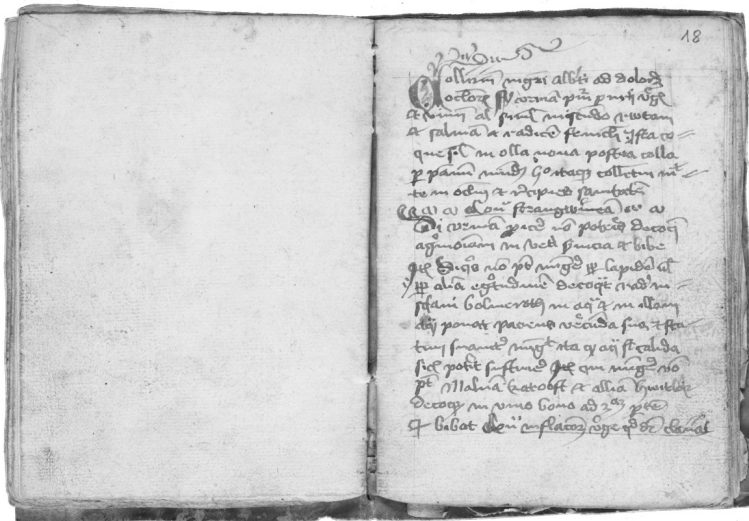
Under sängledningen välsignade prästen brudsängen och brudparet: "Välsigna Herre era kroppar och själar". Bönen fanns kvar i 1693 års kyrkohandbok med en något annan ordalydelse. I anslutning till ceremonin var det inte ovanligt att brudparet åt en måltid tillsammans i sängen. Uppslag med f. 1v, Benedictio Thalami, samt på f. 2r början på den text som innehåller utdrag ur Bartholomeus Anglicus encyklopedi "Om tingens egenskaper". Foto: UB-Media, Lund (Bengt Mellander).

Gud, änglarna, själen, elementen, människokroppen och livet, sjukdomar, året, länder, naturen, djur med mera. Verket översattes tidigt till folkspråk, till franska och engelska redan på sent 1300-tal, och användes som uppslagsbok i många ämnen, inte minst medicin. Utdragen i Medeltidshandskrift 59 är tagna, antingen direkt eller via en annan avskrift, ur bok 16, "Om ädelstenar" (*De lapidibus preciosis*) och, i mindre grad, ur bok 17, "Om träd, örter och om deras egenskaper" (*De arboribus et herbis et eorum proprietatibus*).

De fjärde och femte texterna (f. 14v) är skrivna på lågtyska av en annan och senare hand, och med säkerhet tillagda på en tom sida efter det att boken bundits. Det är två recept, det ena mer motbjudande än det andra. Det första är mot skörbjugg (Scherbuck): "Tag getmjölk. Värm den och hämta gåsträck från en äng. Lägga det i en duk och tryck det gröna ur träcken ner i mjölken. Drick kväll och morgon, 3 skedar i 8 dagar. En perfekt och beprövad medicin."¹⁰ Det andra är en salva för gamla sår som vägrar läka (olde apene schaden): "Tag en pryssing [ett stop preussiskt öl] och ett stort gåsagg. Låt sjuda så länge att det blir tjockt. Lägga därtill 2 lod svavel, 2 lod sot från kopparrök, 2 lod alun, gammalt smör, ett stort hönsagg, rör väl om tills det blir tjockt som en salva. Lägga det på såret (eller bättre i såret). Gör ett uppkok på vinrankor och tvätta såret."¹¹ Överlevde man, blev man förmodligen frisk.

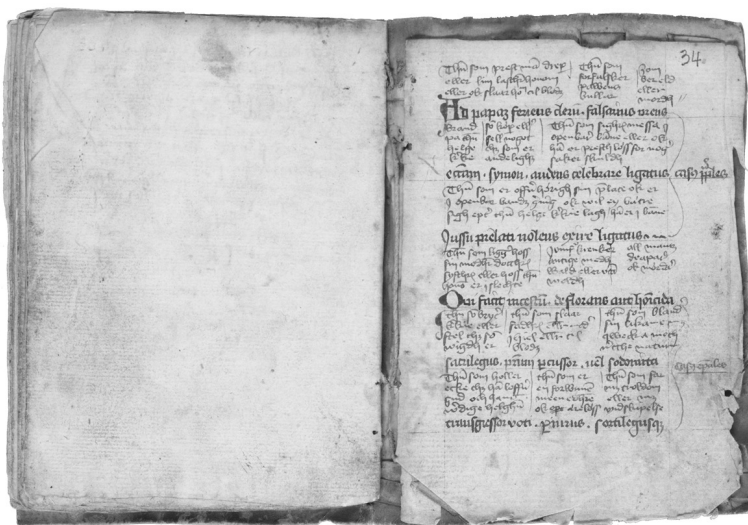

Byta recept, och inte bara matrecept, kunde man tydligen göra också på medeltiden. En tysk besökare – kanske - har lämnat spår efter sig. "Tag en pryssing och ett stort gäsägg"; f. 14v, två recept, ett mot skörbjugg och ett på en salva, som ska vara bra att lägga på gamla sår som inte vill läka. Foto: UB-Media, Lund (Bengt Melliander).

Hicka, tandvärk, fräknar, rodnad och liktorn, allt går att bota med örtmedicin; f. 18r, med inledningen till excerpter ur en medicinsk handbok. Foto: UB-Media, Lund (Bengt Melliander).

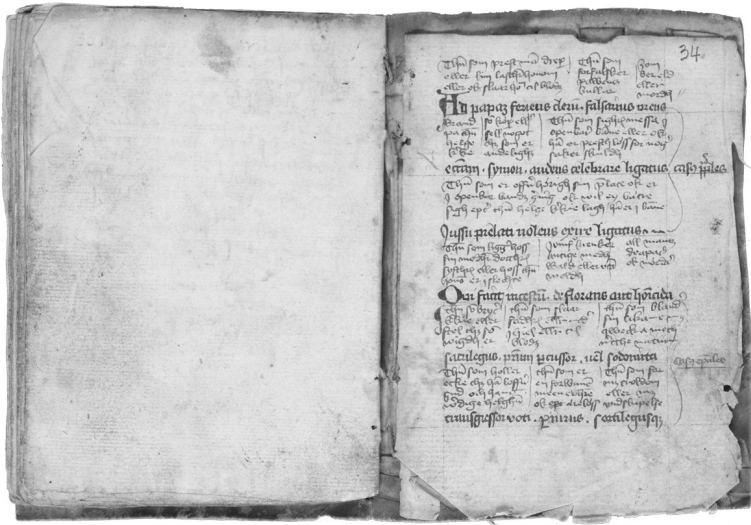
Den sjätte texten (ff. 18r–33r) är ett utdrag ur en medicinsk handbok eller möjligtvis ett urval anteckningar ur olika verk. Texten är svårläst och inte identifierad.¹² Den verkar börja med ett recept på Mäster Alberts ögonsalva: *Collirium magistri (?) Alberti (?) ad dolores oculorum*. Därefter

Den som förfalskar påvens bullar, han är i bann! Men inte bara han: "Then som prestman dreper eller lim lasther honom eller ok slaar honom til blodz. Then som forfalsker pawens bullar, som ber eld eller mordbrand pa then helge kirke, som köper eller sell noget thet som er andelighet. Then som sigher messa j openbare banne eller ok han er presthlöss for nogra saker skuldh. Then som er offuerhörigh sin prelate ok er j openbar bandz geming ok wil ey bättre sigh epter then helge kirkie lagh. Han er i banne"; f . 34r. Foto: UB-Media, Lund (Bengt Melliander).

kan läsaren hoppa, som via hypertextlänkar, mellan kroppsdelar, sjukdomar och botemedel. Här finns hjälp mot ett brett spektrum av åkommor, sjukdomar och problem: heshet, förlamning, förgiftning, njursten, hjärtsmärtor, hicka, dålig andedräkt, övervikt, håravfall, tandvärk, fräknar, ansiktsrodnad, potensproblem, för lite respektive för mycket lust och önskad graviditet. För att underlätta för läsaren och för snabb konsultation står i marginalen rubricerade namn på symptom, läkemedel, de flesta från växtriket, och kroppsdelar. På några ställen ges svenska översättningar av de latinska örtnamnen (radix scafari=bolmeroth, malva=katost, allia=hvitlok med flera).¹³ Slutet handlar om uroskopi, det vill säga hur man diagnosticerar olika sjukdomar genom att analysera patientens urin i enlighet med Aristoteles kategorischema (substans, kvantitet, kvalitet och så vidare). Texten är korrupt och avbryts mitt i meningen med ett bindestreck: *Si urina fuerit multa et colorata, commocionem tocius corporis habet. Si in urina ap-*

Den sjunde och sista texten (f. 34r-v) består av ett antal listor. De är skrivna med en annan och elegantare skrift och är, förmodligen av mnemotekniska skäl, på hexameter. Den första listan räknar upp de synder som är så allvarliga att de leder till bannlysning och därmed hänförs till påven: det är främst brott mot kyrkan, som till exempel våld mot prästerskapet, mord på en präst, handel med kyrkliga tjänster och att tända

Den som förfalskar påvens bullar, han är i bann! Men inte bara han: "Then som prestman dreper eller lim lasther honom eller ok slaar honom til blodz. Then som forfalsker pawens bullar, som ber eld eller mordbrand på then helge kirke, som köper eller sell noget thet som er andelighet. Then som sighet messa j openbare barne eller ok han er presthlöss for nogra saker skuldh. Then som er offuerhörigh sin prelate ok er j openbar bandz geming ok wil ey bättre sigh epter then helge kirkie lagh. Han er i barne"; f . 34r. Foto: UB-Media, Lund (Bengt Melliander).

eld på en kyrka.¹⁴ Mellan raderna finns förklaringar på svenska.¹⁵ För andra synder räcker det att vända sig till biskopen: incest, våldtäkt, mord, stöld, mened, trolldom och vidskepelse, kätteri och horeri.¹⁶ Också här ges en svensk översättning.¹⁷ Nästa lista räknar upp de fem yttre respektive inre sinnena: *Gustus, odoratus, auditus, visio, tactus* som på svenska blir *smakelse med synd / luktilse med synd / hörelse med synd / see syndelige / taka på synden*. De inre sinnena är *ratio, animus, memoria, intelligentia, voluntas* det vill säga *weth ok skel / hogh / mynnelse / vnderstandilse til sin siel / haffua god wilia til gud*. Den sista texten, också den på vers, talar om de sju sakramenten: *Ordo, coniugium, fons, confirmatio, panis / Unctio postrema, confessio sunt sacramenta*, det vill säga *preste vigilse / egtheskap j hionalag / döpilse j funth / fermelse / gudz likam / ytherste öliese på syn sottha sengh / scriptamal med anger / these ärw the vij sacramenta*.

Till den viktigaste frågan, den som man måste ställa till varje grafiskt dokument, den om vem och varför, återkommer jag avslutningsvis.

Boken – ett fysiskt objekt

”Vad författare än gör så skriver de inte böcker. Böcker skrivs inte alls. De tillverkas av skrivare och andra hantverkare, av arbetare och andra tekniker, av tryckpressar och andra maskiner.”¹⁸ Detta citat, ofta brukat

av bokhistoriker, utmanar den vanliga uppfattningen om vad en bok är och slår fast bokens materialitet som det primära för den egna disciplinen. För de forskare som sysslar med den handskrivna boken är detta – numera – en självklarhet. Under tidigt 1800-tal blev ”Handschriftenkunde” en etablerad term för studiet av handskriftens fysiska aspekter och i den anglosaxiska världen introducerade Albert Gruijs och Albert Dérolez under 1900-talet termen ”codicology” som idag helt slagit igenom. Kodikologin är en växande disciplin i egen rätt och inom katalografin är det en etablerad praxis att handskriftens fysiska aspekter beaktas lika väl och noggrant som dess ickemateriella, de innehållsliga.

Lägget, alltså ett visst antal blad som lagts tillsammans och bildar en enhet, är handskriftens minsta beståndsdel, dess byggsten, och ibland sammanfaller textslut med läggslut men det motsatta är oändligt mycket vanligare. Den holländske kodikologen J. Peter Gumbert talar om kodexbokens ”stratigrafi” och om hur viktigt det är att belägga den, inte bara av abstrakta kodikologiska skäl, utan för att förstå hur texterna hänger ihop, och ska förstås.¹⁹ Man analyserar text och materialitet men alldeles särskilt bör man, enligt Gumbert, titta på struktur, därför att det är den kodikologiska strukturen som avslöjar hur en handskrift är tänkt och planerad. Katalogisatören som analyserar och beskriver handskriften måste göra klart för icke-experten förhållandet mellan fysisk struktur och innehåll, så att det blir möjligt att utan besvär gå mellan fysisk, strukturell, kodikologisk analys och innehållslig, alltså mellan kollationering och innehåll. Detta gäller i särskilt hög grad samlingshandskriften.²⁰

Den medeltida boken

De tidigaste exemplen på den icke-monografiska boken, samlingshandskriften, är från 300-talet. Det är grekiska papyrus-codices producerade i Egypten i kristen miljö skrivna på flera olika språk, koptiska, grekiska och latin. Under hela medeltiden är monografin ett undantag, men det är 1200-talet som är samlingshandskriftens stora århundrade i Västeuropa. I somliga fall permanentas en viss texternas ordning, förvandlas så att säga till en fast tradition, som talar om i vilken ordning texterna ska läsas. Det gäller naturligtvis bibeln men också de liturgiska böckerna, som till exempel evangeliarier, missalen, breviarier, liksom tideböcker, florilegier och antologier, som, även om de innehåller utdrag och citat, uppfattas som helheter och inte längre upplevs eller räknas som samlingshandskrifter. Samma sak gäller de glosserade Digest-handskrifterna och till exempel Vergiliushandskrifterna med introducerande epigram. Andra ordningar permanentas inte, utan förblir tillfälliga och personliga helt enkelt därför att de är meningslösa för andra än för den som har skapat dem.

Terminologi – kärt barn har många namn, eller Vem bryr sig?

Den terminologiska fattigdomen, förvirringen och den bristande precisionen vad gäller samlingshandskriften är stor, inte bara på svenska utan på alla de stora språk som används i traditionell, västeuropeisk kodikologi.²¹ Detta berodde initialt på ointresse men idag kanske på att man ibland utgår från innehållet, ibland från den fysiska strukturen, och ibland från båda utan att göra klart vad som är vad.

På svenska brukas egentligen enbart termerna samlingshandskrift respektive samlingsband, sammelband eller komposithandskrift. En samlingshandskrift är en bok som består av en eller flera kodikologiska enheter som antingen hör ihop från början, eller som inte gör det, men som fogats ihop i en tid som ligger nära den i vilken texterna kom till.²² Texterna är flera, de är skrivna av en eller flera författare och innehållsligt kan de ligga nära varandra men behöver inte göra det. Den ”kodikologiska enheten” som här talas om, är inte lägget utan något mer, nämligen ett visst antal lägg som tillkommit vid ett och samma tillfälle och som innehåller en eller flera hela texter.²³ Ett samlingsband, ett sammelband däremot, eller en komposithandskrift, är en bok som består av kodikologiska enheter med varierande ursprung, också från olika tider. De har sammanbundits antingen i en tid som ligger nära den tid i vilken texterna tillkommit eller i modern tid, av samlare eller bibliotekarier, av praktiska skäl: för att boken ska kunna stå upprätt på hyllan, för att förhindra stöld eller förlust eller för att texterna ligger innehållsligt nära varandra.²⁴

På tyska används termerna ”Sammelhandschrift” respektive ”Sammelband”. Ibland förekommer termen ”Hausbuch” (”zibaldone” på italienska, ”commonplace book” på engelska) som avser ett personligt urval av texter, egna alster och andras, som kopierats för att praktiskt användas och för att sparas: kladdar till brev, manus, citat, ordspråk, dikter, böner med mera.²⁵ Peter Schreiner, tysk bysantinolog, använder termen ”Gelehrten-codex” för vissa böcker i lärd kontext som speglar ett pågående studium, med tillägg, marginalanteckningar, noter osv.²⁶

På engelska, som är det språk många handskriftsforskare, även icke anglosaxiska, använder, har man länge brukat ordet ”miscellany” eller ”miscellaneous manuscript”. Det är en term som inte gör klart huruvida det är bokens innehåll eller dess struktur som avses. När man dessutom, som ofta görs, använder sig av distinktionen ”organic/disorganic miscellany”, framstår oklarheten som än mer förvirrande: en bok kan vara innehållsligt organisk men strukturellt oorganisk och tvärtom, eller båda. Somliga forskare använder i stället termen ”multitext-book”, en term som inte tar hänsyn till den fysiska strukturen, utan helt utgår från innehållet, och som heller inte bryr sig om huruvida texterna hör ihop på något sätt.

Det är inte en slump att det är inom den holländska kodikologiska traditionen som den terminologiska debatten förts livligast. Holländsk forskning ligger långt framme vad gäller den typ av samlingshandskrifter som kallas "rapiaria" och som förekommer inom 1300- och 1400-talets andliga väckelserörelse *Devotio moderna*, och det har säkert ökat medvetenheten om vikten av en precisare begreppsapparat. Gumbert har i en rad sammanhang introducerat nya termer, bland annat den ovan nämnda termen "kodikologisk enhet". En kodikologisk enhet kan vara "disturbed". Har den blivit mindre, det vill säga reducerats, är den defekt eller till och med ett fragment. Har den blivit större är den "enriched", "enlarged", "extended" med gäst- eller mikrotexter, nya blad eller lägg.²⁷ Gumbert har också föreslagit den grundläggande termen "the monomeric codex", den monomera handskriften, det vill säga en bok som består av en enda kodikologisk enhet, (av det grekiska ordet för del, "to meros"), respektive "the composite manuscript" som består av två eller flera kodikologiska enheter. Den monomera handskriften kan vidare vara "monogenetic" (texterna är kopierade av samma skrivare), "homogenetic" (texterna är kopierade i samma scriptorium eller i samma krets av skrivare) eller "allogenic" (på annat sätt). En monomer kodex kan till sitt innehåll vara oorganisk och en komposit-handskrift kan vara innehållsligt organisk. Eva Nyström, som i sin avhandling nyligen analyserat en grekisk 1400-tals handskrift med ett 90-tal texter och som där städat upp bland termerna, följer Gumbert och använder "multitextbok" för att tala om en bok som inte är en monografi, det vill säga en bok som innehåller mer än en text. Multitextboken kan vara homogen till sin struktur och då är den "en monomer handskrift". Är den heterogen till sin struktur kallar hon den en "komposithandskrift". Termen "miscellany" syftar enbart på innehållet: det är en bok med flera texter.²⁸

Pamela Robinson, engelsk kodikolog, introducerade 1980 en ytterligare term, "the booklet".²⁹ Det är den minsta enheten i ett samlingsband som består av flera kodikologiska enheter som inte hör ihop från början, men som fogats ihop i en tid som ligger nära den i vilken texterna kom till.³⁰ De två äldsta beläggen på "booklets" är från sent 700-tal, och består båda av bara ett enda lägg.³¹ En gång fungerade de som autonoma enheter och bars omkring som en ett-läggsbok, nu är de sammanbundna med andra lägg. En "booklet" kan alltså bestå av ett eller flera lägg och flera "booklets" kan vara sammanbundna i en kompositvolym. Definitionen av en "booklet" har att göra med både innehåll och form. Innehållet måste alltid kunna stå på egna ben, det vill säga början och slutet på en text – eller flera texter – måste sammanfalla med den strukturella början och slutet på "the booklet". Det finns flera sätt på vilka en "booklet" känns igen. Somliga kännetecken kan man se med blotta ögat, andra kräver noggrann kollationering. Det handlar om storleken på bladen, skriftens utseende, antalet händer, sidlayout, dekoration, reklamater och

läggsignaturer, att ett yttre bifolium är mera nött, läggstorlek, problem att få in texten på sista sidan som kan resultera i extrabladd, alternativt, sista sidan kan vara tom. I medeltida engelska kataloger står ofta som en beskrivning av en *libellus*, en "booklet", att den är antingen *in pergamento* eller *in uno quaterno* som inte verkar betyda att den består av en quaternion, alltså ett lägg om åtta blad, utan att den är obunden och sammanhållen av ett omslag. Många exempel finns från medeltiden där man bundit ihop flera "booklets", antologier för skolbruk, för administrativt bruk, juridiska texter och predikotexter. I testamenten eller kataloger kallas ofta sådana volymer för "collecciones". De var inte stabila, "booklets" las till eller drogs ifrån, något som ibland speglas i innehållslistor som ändrats och uppdaterats. Dokumentet speglar alltså ett praktiskt, vardagligt bruk och bidrar därmed till vår kunskap om ett område som annars är svårt att komma åt, nämligen vanliga människors läsvanor i äldre tid.

Med denna terminologiska diskussion har jag velat visa, inte bara de svårigheter och problem som ställer sig för den som vill beskriva en samlingshandskrift och det akuta behov som finns inom disciplinen att på alla språk definiera termer och begrepp, utan också den handskrivna bokens instabila natur och vad den instabiliteten för med sig för den terminologiska precisionen.³² Avslutningsvis återvänder jag till ett uttalande av Gumbert och till min Medeltidshandskrift 59. Efter en genomgång av en extremt komplicerad samlingshandskrift (Utrecht, Universiteitsbibliothek, 391) utbrister Gumbert "This example shows a scribe (who is at the same time an editor) wrestling with his material and only gradually coming to see how he wants to organise it. It also shows blocks being written in an order which is not their natural and final order. But if in 1999 I ended my discussion with the despairing remark: 'It is anybody's guess what such a book should be called' I can now say: it is a monogenetic composite, comprising three articulated units (one being originally a severed unit) and one unit articulated in three blocks (one being an extended block). – I take that to be progress".³³ Jag skulle kunna säga på samma sätt. När jag 2006 beskrev Medeltidshandskrift 59 kallade jag den helt enkelt "miscellany". Idag kan jag, efter noggranna analyser, om denna bok säga (tyvärr på blandad svensk-engelska): Det är en homogenetisk, monomer, distorberad, multitext, kodexhandskrift som till sitt innehåll ser oorganisk ut men som med säkerhet inte är det. Det kallar jag ett litet framsteg!

En kyrkoherdes klippbok?

Och så till den centrala frågan om kontext, om vem och varför, användning, funktion och betydelse. Hur ser den skrivare/läsare ut för vilken denna bok, som kan synas så helt inkoherent med sin blandning av magiska formler på latin, recept på tyska, axplock ur olika encyklopediska verk, böner och annat, har en logik? Det handlar med största säkerhet om

en bok tillkommen inte för en institution utan för en privatperson. Det är en pragmatisk och eklektisk läsare – och skrivare – som har velat ha behändig och snabb tillgång till vissa texter, och som känt sig fri att ändra i dem när han kopierar dem. Samlingshandskriften är ju inte skapad för att distribueras, för att cirkulera, utan för att någon velat spara vissa texter, en egen, specialutformad anteckningsbok i pocketformat, eller kanske snarare ett slags privat klippbok. Han, för det var säkert en han, var uppenbarligen en medicinskt intresserad och kunnig person. Det antyder de två huvudtexterna med anteckningar ur encyklopediska verk, liksom recepten. Med stor sannolikhet var han präst. Det antyder bönerna och bokens sista sida med minnesramsorna. Vid Arboga kyrkomöte 1412 hade man beslutat att de rättsfall som hänsköts till påven, *casus papales*, respektive de som gick till biskopen, *casus episcopales*, skulle vara tydligt anslagna såväl i domkyrkor som i vanliga kyrkor och det var viktigt för ”quilibet curatus”, för varje kyrkoherde, att hålla reda på skillnaderna.³⁴ Vår läsare är alltså möjligen kyrkoherde, och han har haft behov av att ha definitionerna på svenska för att kunna förklara dem för sina församlingsbor på ett begripligt sätt. Ska man döma av de innehållsliga proportionerna i just den här boken, är han mer intresserad av medicin än av teologi och kanske hade han ett särskilt förhållande till Sankt Göran som han anropar i början (se f. 1r).

Samlingshandskriften, flera texter i en behållare, ”in uno corpore” som den senantika definitionen – förmodligen av Cassiodorus – lyder, är förvisso ett kassaskåp med många fack.³⁵

Summary

The multitext book – a safe with many compartments. By Eva Nilsson Nylander. The Greco-Roman book was a papyrus roll. It was unitary, i.e. the contents were homogeneous in the sense that it contained sometimes one text, sometimes many or all, *opera omnia*, by one author. In late antiquity too, the book, although different in form and material, looked the same. But during the early Middle Ages a change took place. The so-called miscellany, or multitext book, was born, a book where many texts by many different authors, copied by one or many scribes, are held together in one volume. It was no less than a revolution and it is a frequently discussed question exactly how, where and when this happened, as is also the typologies, the functions, the geographical and social spreading of this new type of book. The multitext book became very common in the schools and universities of Western Europe, with an all-time high during the 13th century. From a typological point of view the books are small, with the text in one column, written in cursive, informal scripts and without decoration. They are private products, meant to be used within a rather closed circle and not designed for distribution or for the market.

In research they have often been neglected and in library catalogues sometimes described as "nullius momenti" (of no importance or value).

Taking as the point of departure a multitext book, a 15th century manuscript, today at the University Library in Lund, I look at the miscellany as a codicological research object, at the terminological confusion regarding its definition and how the physical make-up of the book mirrors its function.

Noter

1. Armando Petrucci: "From the unitary book to the miscellany" i Charles M. Radding (red.): *Writers and readers in medieval Italy* (New Haven & London, 1995), 1–18; Se också Armando Petrucci: "Introduzione", i Edoardo Crisci & Oronzo Pecere (red.): *Segno e testo. International journal of manuscripts and text transmission*, 2 (2004). *Il Codice miscellaneo. Tipologie e funzioni. Atti del Convegno internazionale, Cassino 14–17 maggio 2003* (Università degli Studi di Cassino, 2004), 3–16 där han bl.a ställer frågan vad som händer med samlingsvolymen när trycket kommer.

2. Barbara A. Shailor: "A cataloger's view", i Stephen G. Nichols & Siegfried Wenzel (red.): *The whole book. Cultural perspectives on the medieval miscellany* (Ann Arbor, 1996), 153–167.

3. Våren 2006 var en av de i handskriften ingående texterna ämne för en uppsats i latin, se Johanna Svensson: *De lapidibus et gemmis* (Medeltidshandskrift 59, Universitetsbiblioteket, Lunds universitet), opublicerad D-uppsats (Språk- och litteraturcentrum, Lunds Universitet, Latin VT 2006).

4. *Svenskt biografiskt lexikon* (1980–1981), bd. 23, 86–88; Eva Gerle: *Lunds universitetsbiblioteks historia fram till år 1968* (Stockholm, 1984), 46–47.

5. Handskriften är inte paginerad. Jag använder mig av den i sådana här sammanhang gängse förkortningen f. för folio=blad och r=recto för bladets framsida och v=verso för bladets baksida.

6. Rad 1 och 2 går inte att läsa. Rad 3: *res profer(a)s et res referas et res reperies / et pone sub capite mulieris / ut soltar ... scribe in carta virginea / et pone sub limite hostii citra / bactarum topparum missera ass / massarum.*

Lodrátt i höger marginal: *Argilla ut dicit commentator est frigida.* Ett varmt tack till flera kolleger inom och utom Universitets-

biblioteket, framför allt till Per Stobaeus för värdefull hjälp med svårläst text, och med mycket annat.

7. Tack till Eva Nyström som uppmärksammat mig på att omnämnandet av *carta virginea* är vanligt i magiska recept i bysantinska handskrifter.

8. Bönerna börjar *Bene dic Domine thalamum istum et omnes habitantes* respektive *Benedicat Deus corpora vestra et animas vestra*, se Joseph Freisen: *Manuale Linco-pense, Breviarium Scarense, Manuale Abo-ense. Katholische Rithualbücher Schwedens und Finnlands im Mittelalter* (Paderborn, 1904), 48–53; se även *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, "Bröllop" sp. 315.

9. Handskriftens text har identifierats, analyserats grundligt och kritiskt ederats, se Svensson, *De lapidibus et gemmis*, 25–38.

10. *Nim tzege melck. mack se warm, vnd hale gose dreck van einer wiske, vor mack den in einen dock, vnd drucke dat grone vt dem drecke in de melck. drinck auent vnd morgen 3 lepell vp achte dage, Remedium perfectum et probatum.*

11. *Nim einen stop prussing vnd pick so grott ein gosei Ladt seden so lange itt dicke wart, do dat to, ij lot zwe- uell, ij lott kop-perrock, ij lott allun olde botter so grott ein hon eij, rorre wel vm, bette it dicke wert als ein plaster, steick dar ein vp den schaden * mack loge van winrancken vnd waske den schaden * in setten is beter.*

12. Svensson: *De lapidibus et gemmis*, 6–7.

13. För medeltida växtnamn se Inger Larsson: *Millefolium, rölika och näsegräs. Medeltidens svenska växtvärld i lärd tradition* (Stockholm, 2009).

14. *Casus papales*

Ad paparum feriens clerum, falsarius, urens ecclesiam, symon, audens celebrare ligatus Jussu prelati nolens exire ligatus.

15. *Then som prestman dreper eller lim lasther honom eller ok slaar honom til blodz / Then som forfalsker pawens bullar / Som ber eld eller mordhbrand pa then helge kirke / som köper eller sell nogot thet som er andelighet / Then som sigher messa j openbare banne eller ok han er prestblöss for nogra saker skuldh / Then som er offuerhörigh sin prelate ok er j openbar bandz gerning ok wil ey bättre sighe epter then helge kirkie lagh / han er i banne.*

16. *Casus episcopales*

Qui facit incestum deflorans, aut homicida, Sacrilegus, patrum percussor, vel sodomita Transgressor voti, periurus, sortilegusque

Casus episcopales

Et mentita fides, faciens incendia prolis, Oppressor, blasphemus, hereticus, omnis adulter:

Pontificem super hiis semper devotus adibis.

17.

Then som ligger hoss sin modher dotther systher eller hoss then honom er j slechte / Jomfrukrenker antinge medh wald eller vtan woldh / all mantz drapare ok mördare / then som bryter kirkie eller stel thet som wigdh er / then som slaar fadher eller moder j biel eller til blodz / then som blander sin likamenz quecka moth retthe natur / Then som holler ecket thet han loffuer gud och hanom werdighelgen / then som er en forwunen meenedhere ok oppet [?] ärelöss / Then som far med trolldom eller med widskipelse / Then som far wil j then helge criske troo / then som ber mordbrand pa annar mantzs gard / som mördher sith barn / then som begaper gud ok hans helghon / alla kettere / openbar hoor karl eller hoor quinma / Thesse skulu alla tagha afflösnung aff biscop eller hans prouesthe som biscops makt baffuer

18. Roger E. Stoddard: "Morphology and the book from an American perspective" i *Printing History* 17 (1987), 2–14, här citerat ur Roger Chartier: *Böckernas ordning* (Göteborg, 1995), 21.

19. J. Peter Gumbert: "Codicological units. Towards a terminology for the stratigraphy of the non-homogeneous codex", i Edoardo Crisci & Oronzo Pecere (red.): *Segno e testo. International journal of manuscripts and text transmission*, 2 (2004). Il *Codice miscellaneo. Tipologie e funzioni. Atti del Convegno internazionale, Cassino 14–17 maggio 2003*

(Università degli Studi di Cassino, 2004), 17–42.

20. Detta är inte platsen att göra en sådan kollationering av Medeltidshandskrift 59. Den för långt och består av en analys av hur lägg, text och händer sammanfaller, eller inte sammanfaller.

21. Gumbert: "Codicological units", 40–42; Eva Nyström: *Containing multitudes. Codex Upsaliensis Graecus in perspective* (Uppsala, 2009), 38–48.

22. Italienska "codice miscellaneo" resp. "codice miscellaneo composito"; franska: "recueil homogène" resp. "recueil hétérogène"; om texterna innehållsligt ligger nära varandra: "recueil hétérogène organisé".

23. "a discreet number of quires, worked in a single operation, containing a complete text or set of texts", se Gumbert: "Codicological units", 40.

24. Italienska: "codice miscellaneo fattizio"; franska: "recueil hétérogène factice".

25. Nyström: *Containing multitudes*, 47.

26. Nyström: *Containing multitudes*, 35.

27. Gumbert: "Codicological units", 40–42.

28. Nyström: *Containing multitudes*, 47–48.

29. Pamela Robinson: "'The booklet'. A self-contained unit in composite manuscripts", i Albert Gruys & J. Peter Gumbert (red.): *Codicologia 3. Essais typologiques*, (Leiden, 1980), 46–69.

30. Jfr. it. "codice miscellaneo composito", fr. "recueil hétérogène". Robinsons "booklet" motsvarar Gumberts "kodikologiska enhet".

31. Robinson, "The booklet", 46.

32. Den internationella kommittéen för latinsk paleografi (CIPL) understödjer ett antal stora handskriftsprojekt, bland annat ett som rör just en flerspråkig terminologi, se <http://vocabulary.irht.cnrs.fr/vocab.htm> [2010-03-08].

33. Gumbert: "Codicological units", 37

34. "Item casus papales et episcopales et casus in quibus excommvnicacio incurritur per iura vel statuta, in cathedralibus ecclesiis publice describantur quos eciam quilibet curatus habeat, sciens quod a nullo casu excommvnicacionis preterquam in mortis articulo auctoritatem habeant absolvendi", *Svenskt diplomatarium från och med år 1401*, II (Stockholm, 1879–1887), nr 1616, § 24.

35. Petrucci, "Introduzione", 7.